

SAMENVATTING VAN HET

LUXEMBURGS

door:

Marcel Plaatsman

Alkmaar, 2016

Voorwoord

In deze samenvatting van de Luxemburgse spraakleer ontsluit ik deze kleinste taal van de Benelux¹ voor een Nederlandstalig publiek. De nadruk zal liggen op de historische ontwikkeling van de Luxemburgse klanken en op de overeenkomsten die het Luxemburgs heeft met andere variëteiten in de Benelux.

Dat het Luxemburgs momenteel nauwelijks beschreven is in het Nederlands is een gegeven, maar het is geen vanzelfsprekendheid. Het is een taal die veel gemeen heeft met het Nederlands. Daarnaast is het een inheemse taal in België. De historische verbondenheid die Nederland en België met het groothertogdom hebben zouden wat mij betreft tot meer belangstelling voor dit kleine land en z'n taal moeten hebben kunnen leiden, maar het is zo niet gelopen. Als deze samenvatting de aanzet kan zijn tot meer publicaties in het Nederlands over de Luxemburgse taal, dan zou me dat zeer plezieren.

De ambities van deze samenvatting zijn niet wetenschappelijk in die zin, dat ik geen hypothesen verdedig, maar wel geef ik een met bronnen onderbouwde beschrijving van de Luxemburgse taal. Voor voorbeeldzinnen heb ik mij in principe tot deze bronnen gewend, maar ik heb de voorraad aangevuld met het nog steeds groeiende corpus van de Luxemburgstalige Wikipedia. Voor aanvullingen en verbeteringen sta ik uiteraard altijd open.

Marcel Plaatsman

¹ Na het Nederlands, het Frans en het Fries is het Luxemburgs de kleinste officiële taal van de Beneluxlanden. In het niet-Europese deel van Nederland wordt uiteraard nog Papiaments en Engels gesproken.

1. Inleiding

Samenvatting van de inleiding:

Het Luxemburgs is een kleine taal die nauw verwant is aan het Duits, in Luxemburg als officiële taal erkend is en in België als een regionale, met een standaardtaal die nog volop in ontwikkeling is.

1.1. Sprekers

In 2010 werd het totaal aantal sprekers van het Luxemburgs op 390.000 geschat. Er zouden zo'n 250.000 moedertaalsprekers zijn.² Hiermee is het Luxemburgs de taal van de meerderheid van de Luxemburgse bevolking. Dat ook immigranten in Luxemburg de taal spreken geeft een indruk van de sterke positie die deze taal in het groothertogdom heeft.

In deze cijfers zijn de Luxemburgstaligen in België niet meegenomen. Omdat sinds het vaststellen van de taalgrens talentellingen in België een politiek taboe zijn, dateren de recentste cijfers uit 1947. In deze telling is het Luxemburgs niet apart opgenomen, er werden alleen Duitstaligen geteld. Hoewel het aannemelijk is dat de Duitstaligen in de provincie Luxemburg een Luxemburgs dialect gesproken hebben, is dit nauwelijks relevant omdat hun aantal in 1947 al verwaarloosbaar was (eentalig „Duits”: 825 sprekers, een krappe 12.000 gaf aan naast Frans of Nederlands ook Duits te spreken).³ Als de dalende trend van de jaren voorafgaand aan 1947 heeft doorgezet, en er is geen reden om dat te betwijfelen, dan is het Luxemburgs in de Belgische provincie Luxemburg inmiddels zo goed als verdwenen, ook al heeft het er inmiddels wel officiële erkenning (zie onder). Omdat het Luxemburgs in een continuüm met de aangrenzende Duitse dialecten staat, zouden de Duitstaligen in de Belgische Oostkantons zich mogelijk ook met deze aan hun dialect zo nauw verwante taal kunnen identificeren. Hier zijn geen cijfers van. Hetzelfde geldt voor de sprekers van verwante dialecten in Duitsland en Frankrijk.

Hoewel het Luxemburgs dus aanvankelijk ook buiten de tegenwoordige grenzen van het groothertogdom gesproken werd, en het mogelijk is dat sprekers van verwante dialecten buiten het groothertogdom zich met deze taal identificeren, kan toch wel gesteld worden dat het Luxemburgs tegenwoordig eerst en vooral de taal van het onafhankelijke land Luxemburg is. Daar is het ook de meerderheidstaal en een belangrijk onderdeel van de nationale identiteit.

² Persbericht uit 2010, Universiteit van Luxemburg

³ Wikipedia, geraadpleegd op 29 januari 2016. https://nl.wikipedia.org/wiki/Talentelling#Provincie_Luxemburg

1.2. Verwantschap

Als gezegd is het Luxemburg verwant aan de aangrenzende dialecten, er is sprake van een continuüm. Deze dialecten worden doorgaans als „Duits” beschreven en ook het Luxemburgs stond aanvankelijk te boek als een variant van het Duits. In een vroege beschrijving van de Luxemburgse grammatica, die van P. Klein uit 1855,⁴ neemt de auteur afstand van de mogelijkheid van een Luxemburgse standaardtaal en plaatst hij het dialect in het Duitse taalgebied, *von der Ostsee bis zu den gränzen Frankreichs, von der Eider bis zu den Alpen*. Hoewel deze stellingname natuurlijk impliceert dat er destijds ook stemmen opgingen om het Luxemburgs wél als een eigen taal te gaan zien, werd het Luxemburgs toch voornamelijk als een Duits dialect omschreven, niet alleen in de 19e eeuw, maar ook in de 20e. Tegenwoordig is deze visie nog lang niet verlaten en is het „taal zijn” van het Luxemburgs onderwerp van allerlei discussies en beschouwingen.

Vanuit historisch perspectief gaat het Luxemburgs, net als het Nederlands en het Duits, maar ook het Engels en het Fries, terug op West-Germaanse dialecten. Het West-Germaanse dialect waar het Luxemburgs op teruggaat kan als „Middelduits” worden omschreven, terwijl voor het Nederlands dan „Nederduits” de term is en voor de Duitse standaardtaal „Hoogduits”. Zo bezien is de grens tussen dialect en taal inderdaad vaag, en zouden de Middelduitse dialecten die tegenwoordig in Midden-Duitsland gesproken worden net zo goed landstalen kunnen zijn als het Luxemburgs dat is. De Nederduitse dialecten die in het noorden van Duitsland gesproken worden zouden immers ook net zo goed landstalen hebben kunnen zijn als het Nederlands dat is. Deze samenvatting is niet te plek om uitgebreid op deze gedachte in te gaan, het gegeven dat er een Luxemburgse standaardtaal is, en dat die Middelduits van oorsprong is, moet volstaan.

De oorsprong in een West-Germaans dialect betekent natuurlijk dat het Luxemburgs een Germaanse taal is, en dus Indo-Europees is. Het is daarmee ook, in mindere mate, een verwant van het Frans. Dat het Luxemburgs vaak als een mengeling van Frans en Duits wordt beschreven is evenwel geen juiste voorstelling van zaken, een overschatting van de Franse leenwoorden enerzijds en een onderschatting van de Germaanse trekken anderzijds. De bewering is dan ook niet wetenschappelijk, maar wel hardnekkig in informele beschrijvingen van de taal; ook Luxemburgers zelf zetten de verwantschap met het Frans niet zelden dik aan om zo de afstand met het Duits, en dus hun eigenheid, te benadrukken.⁵

4 P. Klein, *Die sprache der Luxemburger*, 1855.

5 G. Stell, *Luxembourgish standardization: Context, ideology and comparability with the case of West-Frisian*, 2006.

1.3. Erkenning

De erkenning van het Luxemburgs als zelfstandige taal is sinds de eerste beschrijvingen van de variëteit onderwerp van veel discussie. Inmiddels heeft het officiële erkenning als zodanig in het groothertogdom en in België. De nauw verwante dialecten in Duitsland en Frankrijk worden echter niet als taal erkend en ook in België is de situatie dubbelzinnig, de verwante dialecten in de provincie Luik gelden als „Duits”, de nagenoeg verdwenen dialecten in de provincie Luxemburg sinds 1990 als „Luxemburgs”.

De Europese Unie, waar Luxemburg een onderdeel van is, erkent het Luxemburgs niet als één van haar officiële talen, maar wel als regionale taal onder het Handvest van Minderheidstalen (als zodanig is het immers ook erkend in België).

1.4. Standaardisatie

Het Luxemburgs bestaat van oorsprong uit verschillende, in elkaar vloeiende dialecten. Al in de 19e eeuw (o.m. Stein 1855) wordt opgemerkt dat deze dialecten onderling een eenheid vormen. Toch is er pas relatief laat sprake van een Luxemburgse standaardtaal. De eerste officiële spelling komt uit 1946. Nadien is deze spelling herhaaldelijk gewijzigd, de huidige spelling (die ook in deze samenvatting wordt gevolgd) dateert uit 1999. Over die spelling gaat het vierde hoofdstuk van deze samenvatting.

Een officiële spelling is één stap in het proces van standaardisatie. Vele andere stappen zijn in het Luxemburgse geval nog niet genomen. Zo is het Luxemburgs ook in het groothertogdom niet de taal van de wetgeving (dat is het Frans), ook al zijn de debatten over die wetgeving wel in het Luxemburgs. Het Luxemburgs is vooral een gesproken taal en is weliswaar wijdverbreid in formele situaties, maar alleen in spreken: het journaal is in het Luxemburgs, de krant in het Duits. Informeel geschreven taalgebruik is wel vaak Luxemburgs (advertenties, sociale media, sms-berichten).

De Luxemburgse standaardtaal wordt als *Ausbausprache* beschouwd. Het standaardisatieproces krijgt veel aandacht van internationale onderzoekers en is dus ook vrij goed beschreven. In deze samenvatting blijft het bij de constatering dat de standaardisatie op gang is gekomen, maar nog niet is voltooid.

2. Luxemburgse klankleer

Samenvatting van dit hoofdstuk:

De Luxemburgse taal onderscheidt korte en lange klinkers. Bij de medeklinkers is er een onderscheid tussen fortis en lenis, ook wel opgevat als stemloos en stemhebbend, dat niet geldt aan het einde van een woord. De eind-n valt weg in voorspelbare contexten. De klemtoon ligt meestal vooraan.

2.1. Korte klinkers

Bij de beschrijving van de Luxemburgse klanken is de weergave van Gilles 2012⁶ aangehouden. De korte klinkers in het Luxemburgs onderscheiden zich in beginsel alleen door hun lengte, niet door hun articulatie van hun lange tegenhangers. Alleen bij de /a/ is er een duidelijk verschil: de lange versie wordt genoteerd als /a:/.

	Voor	Achter
Open	æ	ɑ
Halfopen	e	o
Gesloten	i	u

Het Luxemburgs kent dus geen geronde voorklinkers. In leenwoorden uit het Frans of het Duits blijven de geronde voorklinkers [œ] en [y] echter dikwijls gehandhaafd, waardoor men deze klanken wel als leenfonemen kan beschouwen.

Opvallende afwezige in dit overzicht is de sjwa, IPA [ə]. Deze klank komt in het Luxemburgs weliswaar veel voor, maar wordt hier, in navolging van Gilles 2012, als een allofoon van /e/ beschouwd. De /e/ komt alleen voor velare medeklinkers als [e] voor, in alle andere posities is de uitspraak /ə/, gespeld <ë>. Deze sjwa kan dus probleemloos in beklemtoonde lettergrepen voorkomen. Er valt logischerwijs wel wat voor te zeggen om juist [ə] als het foneem te beschouwen, met allofoon [e] als uitkomst voor velaren, maar in de tabel is de indeling van Gilles 2012 gevolgd. In onbeklemtoonde positie komt, naast de sjwa, ook een /ɐ/ voor, op plekken waar historisch gezien -r- of -er- staat.

6 P. Gilles & J. Trouvain, *Luxembourgish*, 2012.

2.2. Lange klinkers

Als gezegd zijn de lange klinkers kwalitatief gelijk aan de korte, alleen de lengte verschilt. Een uitzondering hierop vormt de /a/, de tegenhanger hiervan is de voorklinker /a:/. Deze /a:/ wordt dikwijls gerealiseerd als /æ:/. Een andere mogelijke visie is dus om te spreken van een lange versie van de /æ/. De /a/ zou dan eenvoudigweg geen lange tegenhanger hebben (zoals in het huidige systeem /æ/ die niet heeft). Ook hier is weer Gilles 2012 gevolgd.

	Voor	Achter
Open	a:	
Halfopen	e:	o:
Gesloten	i:	u:

Van de hierboven genoemde leenfonemen bestaan ook lange versies: /y:/, /œ:/. Verder komt /ø:/ voor.

In dit overzicht ontbreekt ook [ɛ:], een allofoon van /e:/ dat alleen voor -r voorkomt (diachroon ook op te vatten als een allofoon van de korte /æ/ voor -r, waar rekking regelmatig is).

2.3. Tweeklanken

Bij de weergave van de tweeklanken is eenzelfde tabel gemaakt als in de voorgaande besprekingen, uitgaande van de laatste klank (zogezegd de „doelklank” van de diftong). Hier is de middenklinker [ə] ingedeeld als voorklinker, omdat deze klank voorafgaand ook als allofoon van de voorklinker /e/ is omschreven.

	Voor	Achter
Open	æ:i ai	æ:u au
Halfopen	ɛi	əu
Gesloten	iə uə	

Hiernaast komt ook, in enkele leenwoorden, de Duitse tweeklank /oi/ voor.

Aan dit schema valt op dat er van de tweeklanken van het type <ai> en <au> telkens twee zijn, een lange variant met als beginklinker [æ:] en een korte variant met als beginklinker [a]. Deze tweeklanken komen in dezelfde omgevingen voor en zijn als allofonen van elkaar op te vatten,

waarbij de lange varianten zijn terug te voeren op een verdwenen toononderscheid (zie het hoofdstuk over de historische ontwikkeling van de Luxemburgse klanken verderop in deze samenvatting). Er bestaan echter ook minimale paren,⁷ waardoor het onderscheid toch als fonemisch kan tellen.

2.4. Medeklinkers

De medeklinkerinventarisatie van Gilles 2012 is hier overgenomen, maar omdat het overzicht tot fonemen beperkt blijft zijn de allofonen weggelaten (die komen uiteraard wel terug in de verklarende tekst). Ook is de tabelweergave iets vereenvoudigd.

	Labiaal	Alveolaar	Palataal	Dorsaal	Glottaal
Oclusief	p b	t d		k g	
Nasaal	m	n		ŋ	
Trilklank				ʀ	
Fricatief	f v	s z	ʃ ʒ	χ ʁ	h
Affricaat		ts	tʃ		
Approximant			j		
Laterale appr.		l			

Bij de oclusieven en de fricatieven is het onderscheid tussen stemloze en stemhebbende varianten relevant. Alleen de h is altijd stemloos. Bij oclusieven wordt het onderscheid echter ook wel als fortis vs. lenis omschreven, /b/, /d/ en /g/ worden dan weliswaar stemloos, maar minder nadrukkelijk gearticuleerd dan /p/, /t/ en /k/. In de weergave in deze samenvatting worden de fonemen geschreven als waren zij stemhebbend. Net als in het Nederlands, het Duits en het Fries kent het Luxemburgs auslautverhärtung: de laatste medeklinker van een woord is altijd stemloos. In sandhi kunnen deze medeklinkers, alsof ze in inlaut stonden, weer stemhebbend worden.

De stemloze oclusieven /p/, /t/ en /k/ worden, als zij het begin vormen van een beklemtoonde lettergreep, geaspireerd uitgesproken. Dit verschijnsel heeft het Luxemburgs gemeen met het Engels en het Duits, terwijl het niet voorkomt in het Nederlands en het Frans.

De genoemde medeklinkers hebben een aantal opvallende allofonen. Zo kan /v/ ook als [w] gerealiseerd worden in medeklinkerclusters als [kw], gespeld <qu>, [tsw], gespeld <zw>, en [fw], gespeld <schw>. Voorbeeldwoorden zijn *Quatsch* (onzin), *zwee* (twee) en *schwëmmen* (zwemmen).

⁷ Gilles 2012 tekent [væ:ɪs] *wäiss* (wit) vs. [vaɪs] *Weis* (wijze) op.

De uvularen /χ/ en /ʁ/ komen na achterklinkers voor, als ze na voorklinkers staan worden ze gerealiseerd als [ɛ] en [z] (vgl. Duits). Deze [ɛ] en [z] vallen in de taal van de jongere sprekers echter samen met [ʃ] en [ʒ].

De klank [ʒ] komt voor als allofoon van /j/ in woorden als *Juli*, dat als ['zu:li:] uitgesproken wordt, of *jäizen* ['ʒæ:tsən] („schreeuwen”). Deze uitspraak wordt niet bij alle sprekers aangetroffen, maar is wel in opkomst. Verder komt [ʒ] veelvuldig voor in leenwoorden.

2.5. N-apocope

De slot-n van een woord kan in het Luxemburgs wegvallen. Deze n-apocope is vrijwel algemeen, alleen in voorspelbare contexten zal de slot-n gehandhaafd blijven. Dat het lidwoord *den* eindigt op een -n is alleen hoorbaar als op het lidwoord een woord volgt dat begint met [h d t ts n] of met een klinker. Bij „tafel”, *Däsch*, horen we dus *den Däsch* [dən dɔʃ], terwijl er geen -n te horen valt voor *Schaf* (schap, kast): *de Schaf* [də ʃa:f].⁸ Zoals te zien wordt de n-apocope ook in de spelling weergegeven.

2.6. Klemtoon

Net als in de andere West-Germaanse talen is het woordaccent in het Luxemburgs niet regelmatig, maar wel voorspelbaar. Bij erfwoorden komt de klemtoon ook goed met die van het Nederlands en het Duits overeen. De klemtoon ligt doorgaans op (de eerste lettergreep van) de stam van het woord, ook als die stam niet de eerste lettergreep is. Deze regel wordt, anders dan in het Duits en het Nederlands, echter ook op (veelal Franse) leenwoorden toegepast. Men spreekt dus van ['paʁfɛ:] (parfum)⁹ en [de:'kolte:] (decolleté).

⁸ Voorbeelden ontleend aan Gilles 2012.

⁹ In het Nederlands zien we bij het woord *parfum*, maar bijvoorbeeld ook bij namen als *Marcel*, een onderscheid tussen noord en zuid: in het noorden komt vaker een „Germaanse” beklemtoning op de eerste lettergreep voor, terwijl in het zuiden de Franse beklemtoon gehandhaafd blijft. Het Luxemburgs staat zich in dezen ondanks de sterke Franse invloed op een „noordelijk” standpunt.

3. Luxemburgse spelling

Samenvatting van dit hoofdstuk:

Het Luxemburg heeft pas recent een officiële spelling. Deze volgt vrij nauwkeurig de uitspraak en neemt daardoor een relatief grote afstand van het woordbeeld zoals dat bekend is uit het Duits.

3.1. Geschiedenis

De Luxemburgse spelling vindt haar oorsprong in de beschrijvingen die vanaf de 19^e eeuw van de Luxemburgse dialecten werden gemaakt. Deze beschrijvingen benadrukten vanzelfsprekend juist de uitspraakverschillen met het Standaardduits, in plaats van dicht bij het bekende schriftbeeld te blijven. Het verband is contrastief: de spelling laat juist de verschillen met het Duits zien.

Deze karakteristiek, typisch voor dialectspelling, is de Luxemburgse spelling niet helemaal kwijtgeraakt, hoewel de tegenwoordige spelling wel meer aansluiting zoekt bij het Duitse en Franse woordbeeld, door bijvoorbeeld leenwoorden niet afwijkend te spellen. Die spelling gaat terug op de officiële spelling van 1975, maar kreeg haar huidige vorm in 1999.¹⁰

Voor 1975 was er al een andere officiële spelling geweest, van 1946 tot 1975. Deze *Ofiziël lezebuurjer ortografi* (afgekort OLO) week zeer sterk van de tot dan toe in dialectliteratuur en in taalbeschrijvingen gebruikte spelling af, die zich op het Duits baseerde maar de verschillen benadrukte. De OLO liet het Duits juist los en spelde de Luxemburgse taal haast fonetisch. Het eerste artikel van het besluit uit 1946 laat wat dat betreft weinig aan de verbeelding over:

Et get net derno gekukt, vou e vuurt hiirkennt, ooder vei et an ènger aanerer shprooch geshrive get. Et get nemen derno gekukt, vei et am lezebuurjeshe geshwaat get, z.B.

kriich (d. *Krieg*), *zantimééter* (fr. *centimètre*), *pulouver* (e. *pullover*).¹¹

Deze spelling werd echter nauwelijks gebruikt. De spelling van 1975 stond wel in de traditie van de bestaande Luxemburgse literatuur en die van het grote woordenboek dat tussen 1935 en 1975 uitgegeven werd, het *Luxemburger Wörterbuch*.¹² De breuk met de continuïteit, die de officiële

¹⁰ *Règlement grand-ducal du 30 juillet 1999 portant réforme du système officiel d'orthographe luxembourgeoise,*

¹¹ „Er wordt niet gekeken naar waar een woord vandaan komt, of hoe het in een andere taal geschreven wordt. Er wordt alleen maar gekeken naar hoe het in het Luxemburgs gezegd wordt, bijvoorbeeld:”

¹² J. Tockert e.a., *Luxemburger Wörterbuch*, 1935-1975.

spelling van 1946 was, werd in 1975 ongedaan gemaakt en als gezegd is deze spelling, in de aangepaste vorm van 1999, tot op heden in gebruik.

3.2. Klinkers

Het voor het Luxemburgs belangrijke onderscheid tussen korte en lange klinkers komt in de huidige spelling op drie manieren tot uiting:¹³

- Een enkele slotmedeklinker wijst op een lettergreep met een lange klinker (open lettergreep), een dubbele slotmedeklinker wijst op een lettergreep met een korte klinker. Dit principe heeft het Luxemburgs gemeen met het Duits.
- In gesloten lettergrepen worden lange klinkers met twee lettertekens gespeld. De lange [e:] wordt altijd met twee lettertekens gespeld, ook in open lettergrepen: *Leeder* (ladder).
- De lange diftong [æ:i] wordt met ä gespeld, <äi>, en is zo van de korte diftong [ai], gespeld <ei>, onderscheiden: *wäiss* (wit), *weis* (wijze). Tussen de lange en de korte „au” wordt geen verschil gemaakt.

De Luxemburgse spelling spelt in beginsel de fonemen, zodat de klinkers die in het vorige hoofdstuk zijn opgetekend in de tabellen één op één aan een grafeem gekoppeld kunnen worden. Sommige allofonen worden echter ook afzonderlijk in de spelling uitgedrukt. Daarnaast bestaan er etymologische spellingen (het onderscheid tussen <ei> en <ai> is niet hoorbaar).

In dit overzicht zijn leenfonemen niet opgenomen.

Klank	Grafeem	Opmerkingen	Voorbeeld
ɑ	a		<i>Mann</i> (man)
ɑɪ	ei	Umlaut van au wordt als <ai> gespeld	<i>Weis</i> (wijze) <i>Lais</i> (luizen)
ɑʊ	au		<i>raumen</i> (opruimen)
a:	aa	Voor een enkele medeklinker <a>	<i>laachen</i> (lachen)
æ	e	Umlaut van a als <ä>	<i>hell</i> (licht)
æ:i	äi		<i>wäiss</i> (wit)
æ:ʊ	au		<i>Raum</i> (ruimte)
e	é	Allofoon [ə] wordt als <ë> gespeld in	<i>Méck</i> (mug)

13 F. Schanen & J. Lulling, *Introduction à l'orthographe luxembourgeoise*, 2003. De voorbeelden in dit hoofdstuk zijn ontleend aan deze inleiding tot de Luxemburgse spelling.

		beklemtoonde positie, elders <e>. Allofoon [ɐ] als <er>.	<i>gëllen</i> (gelden) <i>Kanner</i> (kinderen)
e:	ee	Allofoon [ɛ:] als <ä> voor enkele medeklinker (altijd r), <äe> voor dubbele medeklinkers	<i>Leed</i> (leed) <i>Stären</i> (ster) <i>Päerd</i> (paard)
i	i		<i>iwwer</i> (over)
iə	ie		<i>Iesel</i> (ezel)
i:	ii	Voor een enkele medeklinker <i>	<i>Liicht</i> (licht) <i>riseg</i> (reuzachtig)
o	o		<i>Mond</i> (mond)
o:	oo	Voor een enkele medeklinker <o>	<i>Sprooch</i> (taal) <i>schlofen</i> (slapen)
u	u		<i>gutt</i> (goed)
uə	ue		<i>Hues</i> (haas)
u:	uu	Voor een enkele medeklinker <u>	<i>Duscht</i> (dorst) <i>Tut</i> (tasje)
ɛi	éi		<i>schéin</i> (mooi)
əʊ	ou		<i>grouss</i> (groot)

De Luxemburgse spelling gebruikt dus de accenttekens <éi>, <ë> en <ä>. Andere letters krijgen geen accent, behalve in leenwoorden, waar <ö> en <ü> ook voorkomen (zie onder). Voor het Luxemburgse woordbeeld is vooral de <ë> van invloed. Omdat deze klank zo veel voorkomt, en in beklemtoonde positie altijd als <ë> gespeld wordt, is een tekst vaak snel als Luxemburgs te herkennen door de talloze ë's.

3.3. Medeklinkers

De Luxemburgse medeklinkers wijken minder af van de Standaardduitse medeklinkers dan de klinkers dat van de Standaardduitse klinkers doen. Voor de weergave van de medeklinkers is dan ook in grote lijnen de Duitse spelling gevolgd. Wel is de ringel-s (<ß>) consequent vervangen door <ss>.

Net als in het Duits komen medeklinkers in een enkele en een dubbele versie voor (bv. *Mann*). Hiermee wordt uitgedrukt dat de voorgaande klinker kort is. De dubbele versie van respectievelijk <k> en <z> zijn <ck> en <tz>. Ook hier is dus het Duits gevolgd.

Klank	Grafeem	Opmerkingen	Voorbeeld
b	b		<i>Béier</i> (bier)
d	d		<i>Dag</i> (dag)
f	f, v	Onderscheid tussen <f> en <v> als in het Duits.	<i>Fuuss</i> (vos) <i>vun</i> (van)
g	g		<i>grouss</i> (groot)
κ	g	Tussen klinkers	<i>Jugend</i> (jeugd)
h	h		<i>Haus</i> (huis)
j	j		<i>jo</i> (ja)
ʒ	j, g		<i>jäitzen</i> (schreeuwen) <i>Regierung</i> (regering)
k	k	Dubbele versie als <ck>	<i>Kaz</i> (kat) <i>Méck</i> (mug)
l	l		<i>Lëtzebuerg</i> (Luxemburg)
m	m		<i>Maus</i> (muis)
n	n		<i>Nol</i> (nagel)
ŋ	ng	Voor k als <n>	<i>kleng</i> (klein) <i>Jonk</i> (jongen)
p	p		<i>Päerd</i> (paard)
r	r		<i>Reen</i> (regen)
s	ss		<i>grouss</i> (groot)
ʃ	sch	In clusters met /p/ en /t/ als <s>	<i>schéin</i> (mooi) <i>Spill</i> (spel) <i>Stad</i> (stad)
t	t		<i>Tut</i> (tasje)
ts	z	Dubbele versie <tz>	<i>Zuch</i> (trein) <i>schwätzen</i> (spreken)
ʧ	tsch		<i>däitsch</i> (Duits)
v	w		<i>Waasser</i> (water)
χ	ch		<i>aacht</i> (acht)
z	s		<i>Summer</i> (zomer)

Uit bovenstaand overzicht valt op te maken dat het Luxemburgs de Standaardduitse spelling vrij nauwgezet volgt als het op medeklinkers aankomt. Hier lijkt de voorkeur te zijn uitgegaan naar het behoud van het bekende Duitse woordbeeld, ook al is dat woordbeeld bij de klinkers grotendeels onherkenbaar. Alleen wanneer de uitspraak duidelijk verschilt wordt het Duitse woordbeeld verlaten. Dat wordt zichtbaar bij woorden als *rout*, *roude* („rood, rode”): in *rout* is de laatste

medeklinker niet anders dan in het Duitse *rot*, en dus blijft <t> gehandhaafd, maar in de verbogen vorm *roude* klinkt een [d] en dus is er <d> gespeld. Als de Nederlandse spelling gevolgd was had dat evenwel geen probleem opgeleverd, **roud* zou, door de Auslautverhärtung, gewoon met een [t] uitgesproken zijn. Of de naar Duits voorbeeld als <t> gespelde klank inderdaad het foneem /d/ is, kan niet zonder meer worden uitgemaakt, zoals in het hoofdstuk over klankontwikkeling nog zal blijken.

Een ander voorbeeld van deze Duitse oriëntatie is de spelling van het voorzetsel /fir/, „voor”, dat ofwel als <vir>, ofwel als <fir> gespeld wordt, met het Duitse paar *vor/für* duidelijk in het achterhoofd. Hier is geen andere reden voor dan het volgen van de Duitse schrijfwijze.¹⁴

3.4. Leenwoorden

Het woordbeeld van het Standaardduits en het Standaardfrans is bij de meertalige Luxemburgs in de regel goed bekend. Voor het spellen van leenwoorden kan men dan ook probleemloos terugvallen op de spelling die in deze „vreemde” talen de gebruikelijke is. Toch is dat lang niet gedaan. De wellicht al te eigenzinnige spelling van 1946-1975 deed het niet, maar ook de woordenboekspelling die in 1975 werd ingevoerd gaf leenwoorden op een eigen manier weer. Pas in 1999 werd ervoor gekozen leenwoorden zoveel mogelijk te spellen op de manier als in de gevende taal gebruikelijk, en dan niet alleen voor de zo talrijke Duitse en Franse leenwoorden, maar ook voor leenwoorden uit, bijvoorbeeld, het Engels.

Het moderne Luxemburgs kent om die reden verschillende spelwijzen voor de leenfonemen /ø/ en /y/: in Duitse leenwoorden komen zij voor als <ö> en <u>, in Franse leenwoorden als <eu> en <u>. Deze „buitenlandse” spelling betekent nog niet dat de betreffende woorden ook precies als in de brontaal uitgesproken worden, bij Franse leenwoorden zal in veel gevallen de klemtoon verschoven zijn (zie het eerder genoemde [de'kolte]) en in Duitse leenwoorden kan de laatste sjwa zijn weggevallen: *Bühn* (uit *Bühne*).

3.5. Eifeler Regel

Het Luxemburgs kent een regelmatige n-apocope, zoals in het vorige hoofdstuk al duidelijk werd. Het foneem /n/ is, anders geformuleerd, in veel gevallen niet hoorbaar, het wordt alleen voor klinkers en voor h, d, t, z en n gerealiseerd, bij sommige sprekers ook voor s. Deze regel wordt in de beschrijvende literatuur de *Eifeler Regel* genoemd. Niet alleen in het Luxemburgs, maar ook in

14 Gilles 2014 (weblog)

de naburige dialecten komt het verschijnsel voor – de naam verwijst naar het Eifelbergte.

De Luxemburgse spelling volgt de uitspraak op dit punt weer vrij precies, <n> en <nn> (na korte klinkers) worden alleen gespeld als de klank ook daadwerkelijk uitgesproken wordt. Dat betekent dat het woordbeeld van woorden die op een -n eindigen niet stabiel is:

den Hues („de haas”) vs. *de Reen* („de regen”)

facultatief: *wann si kommen* of *wa si kommen* („als ze komen”)

in een zin: *Gëtt een Iwwersetzer no de Wierder, no den Zeilen oder no de(n) Säite bezuelt?*

(„Wordt een vertaler per woord, per regel of per pagina betaald?”)

Ook in samenstellingen valt de /n/ weg volgens deze regelmatigheid:

Frittefett (frituurvet) vs. *Frittendëppen* (frituurpan)

Sprekers die de /n/ ook voor een /s/ nog uitspreken zijn vrij om die <n>/<nn> daar ook te spellen. De eigen uitspraak is dus de eerste maatstaf. Zo zullen Luxemburgers de /n/ ook uitspreken daar waar die bij de stam van het woord hoort. Dan zijn clusters als deze mogelijk:

Ech si gëscht op der Autobunn gefuer. („Ik heb gisteren op de snelweg gereden.”)

Hien ass verschwunn mat al senge Frënn. („Hij is verdwenen met al z'n vrienden.”)

De uitzonderingen zijn hier dus *Autobunn*, *verschwunn*. In het laatste woord gaat de <nn> historisch op *nd terug, vergelijk het Duitse *verschwunden*.

Verder blijft de eind-n behouden in woorden die eindigen op morfemen als *-in*, *-on* en *-oun*:

Inflatioun (inflatie)

De Eifeler Regel heeft dus vooral betrekking op de -n in grammaticale morfemen. Dat heeft als consequentie dat de meervouds-n dikwijls niet geschreven wordt. Woorden die ook in het enkelvoud op -e eindigen hebben daardoor geen aparte meervoudsvorm (tenzij, uiteraard, in de situaties waarin de n-apocope niet plaatsvindt). Om het verschil tussen enkelvoud en meervoud hier toch duidelijk te kunnen maken wordt in het meervoud in plaats van <e> een <ë> gespeld:

Ech ginn duerch d'Avenue an der Stad („Ik liep door de lanen van Luxemburg-Stad”) vs. *Ech sinn duerch dei Stater Avenuë gaangen*. („Ik ben door de lanen van Luxemburg-Stad gelopen.”)

De Eifeler Regel is een goed voorbeeld van hoe in de Luxemburgse spelling de voorkeur wordt gegeven aan een getrouwe weergave van de uitspraak, ook wanneer dat een instabiel woordbeeld oplevert. Een stabiel woordbeeld wordt wel belangrijk gevonden bij eigennamen, daarop wordt de Eifeler Regel dan ook niet toegepast.

3.6. Overige karakteristieken

Net als het Duits kent het Luxemburgs *Großschreibung*: zelfstandige naamwoorden worden altijd met een hoofdletter geschreven. Dit Duitse principe wordt ook op leenwoorden uit het Frans toegepast.

Ook de interpunctie is in de regel op Duitse leest geschoeid. Bijzinnen worden ingeleid door komma's, de aanhalingstekens zijn eerst laag en dan hoog, het vraagteken, het uitroepteken, de dubbelepunt en de puntkomma worden geen van allen door een spatie voorafgegaan (zoals in het Frans de gewoonte is).

De Luxemburgse spelling blijft dus in grote lijnen trouw aan het Duits, maar benadrukt vooral de klinkers die verschillen met de Duitse standaardtaal, omdat juist hier de eigenheid van het Luxemburgs ten opzichte van het Duits het duidelijkst naar voren komt.

4. Historische klankontwikkeling

Samenvatting van dit hoofdstuk:

De Luxemburgse medeklinkers staan op een Middelduits standpunt, met enkele regionale verschijnselen. De Luxemburgse klinkers hebben zich op een heel eigen manier ontwikkeld, ontronding, verlaging en diftongering spelen een grote rol.

4.1. Ontwikkeling van de klinkers

De Luxemburgse klinkers zijn erg afwijkend van de klinkers die men op basis van het Duits of het Nederlands zou verwachten. Een belangrijk proces, dat veel woorden haast onherkenbaar heeft veranderd, is dat van ontronding: de geronde voorklinkers *ü en *ö, die in het Luxemburgs oorspronkelijk moeten hebben voorgekomen op grofweg dezelfde plaatsen als het Duits, zijn /i/ en /e/ geworden. Deze verschuiving is echter niet uitzonderlijk Luxemburgs, een zeer groot deel van het Duitse taalgebied kent deze ontronding. Een aantal andere verschuivingen, zoals de verlaging van *i tot /a/ (Duits *Kinder*, Luxemburgs *Kanner*), en de diftongering van de å-klank die ooit de lange a moet hebben vervangen tot /uə/ (dus *Hues* voor „haas”), maken dat het Luxemburgs ook voor sprekers van andere Middelduitse dialecten moeilijk te verstaan is.

In onderstaande tabel, gemodelleerd naar de tabel uit het vorige hoofdstuk, worden de belangrijkste verschuivingen behandeld, met de moderne Luxemburgse uitkomst ervan als beginpunt. Voorbeelden zijn ontleend aan Keller 1961¹⁵ en aan Stein 1855; verder aan Wiktionary.org.

Klank	Grafeem	Geschiedenis	Voorbeelden
a	a	De korte a komt in de meeste gevallen gewoon voort uit een Germaanse korte *a. Opmerkelijk is de a uit een oude korte *i.	<i>Mann</i> (man) <i>schwammen</i> (zwemmen) <i>Kanner</i> (kinderen) <i>mat</i> (met)
ai	ei	Deze tweeklank gaat terug op een oude lange *î (vergelijk de Nederlandse <ij>), maar ook op de umlaut van au, dan echter <ai> gespeld.	<i>Wais</i> (wijze) <i>Lais</i> (luizen) <i>Mais</i> (muizen)
au	au	Deze tweeklank gaat terug op een oude lange /u/, dezelfde klank waar	<i>Maus</i> (muis) <i>raumen</i> (opruimen)

15 R.E. Keller, *German dialects*, 1961

		ook Nederlands <ui> uiteindelijk op teruggaat. In lettergrepen die vroeger sleeptoon hadden (Schwebelaut) staat /æ:ʊ/.	
a:	aa	De Luxemburgse lange /a:/ is ofwel een relatief late lenging van de korte a in lettergrepen waar een cluster is vereenvoudigd (*alt > aal) en voor -ch, ofwel een monoftongering van de /au/ uit West-germaans *au.	<i>aal</i> (oud) <i>laachen</i> (lachen) <i>Bam</i> (boom) <i>Dram</i> (droom)
æ	e	De Luxemburgse <æ> gaat terug op een oorspronkelijke korte e. De jongere Umlaut van a wordt als <ä> gespeld – dit geldt ook voor de /æ/ voor <sch>, soms wel sch-umlaut genoemd. ¹⁶	<i>hell</i> (licht)
æ:i	äi	Deze tweekank vindt zijn oorsprong in de oude lange i en correspondeert met Nederlands <ij>. /æ:i/ is de lange variant die voorkomt in lettergrepen die ooit sleeptoon hadden.	<i>wäiss</i> (wit)
æ:ʊ	au	Deze tweeklank gaat terug op de oude lange <u>, het is de lange tegenhanger van [a:ʊ], hij komt voor in lettergrepen die ooit sleeptoon hadden.	<i>Raum</i> (ruimte)
e	é, ë	Deze voor het Luxemburgs zo typische klank representeert zowel de oorspronkelijke korte i en e, als het resultaat van de ontronding van ö, allen in gesloten lettergrepen.	<i>Brëll</i> (bril) <i>Méck</i> (mug) <i>ech</i> (ik) <i>kënnen</i> (kunnen) <i>gëllen</i> (gelden)
e:	ee	Deze lange e is een monoftongering van Middelhoogduits <i>ei</i> (uit Westgermaans *ai) en komt zo goed overeen met de Nederlandse <ee>, maar het is ook de ontronding van de umlaut van Middelhoogduits <i>uo</i> (dus <i>öu</i> , Duits <äu>, <eu>).	<i>Been</i> (been) <i>Leed</i> (leed) <i>Freed</i> (vreugde) <i>Hee</i> (hooi) <i>Beem</i> (bomen) <i>Dreem</i> (dromen)
i	i	De oorspronkelijke korte i komt in het Luxemburgs weinig voor, omdat deze vaak <a> of <ë> geworden is. De huidige i is dikwijls een ontronding van ü.	<i>Spill</i> (spel) <i>iwwer</i> (over)

16 Dit begrip vinden we bij Johannes Franck in zijn *Altfränkische Grammatik* (1909).

iə	ie	In open lettergrepen is de oorspronkelijke korte e gelengd en gediftongeed met /iə/ als resultaat. Ook de umlaut van de oude korte a in open lettergrepen is /iə/ en zo de tegenhanger van /uə/.	<i>giel</i> (geel) <i>Iesel</i> (ezel) <i>Hieschen</i> (haasje)
i:	ii	In open lettergrepen zijn de korte i en de umlaut van korte u, ü, beide /i:/ geworden.	<i>Biischt</i> (borstel) <i>Liicht</i> (licht) <i>riseg</i> (reusachtig)
o	o	De Luxemburgse korte /o/ komt overeen met de Nederlandse; ouder /u/ in gesloten lettergrepen is hier /o/ geworden.	<i>Mond</i> (mond)
o:	oo	De lange /a:/ is regelmatig /o:/ geworden. De korte /a/ is in open lettergrepen /uə/ geworden en dus van deze klank te onderscheiden, behalve aan het einde van woorden: daar kan /o:/ wel op /a/ teruggaan.	<i>Sprooch</i> (taal) <i>schlofen</i> (slapen) <i>do</i> (daar)
u	u	De korte /u/ komt in het Luxemburgs zelden overeen met een Duitse korte /u/, die is immers vaak /o/ geworden. De Luxemburgse klank kan uit een *a voor -n zijn ontstaan (via */uən/?), of uit een oude lange /o:/ voor d, l, t, m, n, ch.	<i>Buch</i> (boek) <i>Blutt</i> (bloed) <i>gutt</i> (goed) <i>kucken</i> (kijken) <i>hunn</i> (hebben) <i>Bunn</i> (baan)
uə	ue	De korte a is in open lettergrepen gelengd en daarna /uə/ geworden, mogelijk via een o-klank.	<i>Hues</i> (haas)
u:	uu	De lange /u:/ gaat meestal op een verbinding met -r of -h terug, deze medekinkers zijn in de klinker opgegaan (Erzatsdehnung). De lange klank kan ook op een sleптоon teruggaan.	<i>Duuscht</i> (dorst) <i>Fuuss</i> (vos) <i>Tut</i> (tasje)
ɜɪ	éi	De /ɜɪ/ is de lange tegenhanger van de <ë> en komt door de ontronding in de plaats van Duits /ø:/, maar kan ook teruggaan op een lange /e:/ uit umlaut en op de tweeklank die in het moderne Duits als <ie> gespeld wordt. Verder is het de umlaut van <ou>.	<i>schéin</i> (mooi) <i>spéit</i> (laat) <i>Schnéi</i> (sneeuw) <i>Béier</i> (bier) <i>déif</i> (diep) <i>Fléi</i> (vlooien)
əʊ	ou	De Luxemburgse tegenhanger van de Duitse lange /o:/ uit Westgermaans *au is de diftong /əʊ/.	<i>grouss</i> (groot) <i>Flou</i> (vlo) <i>ouni</i> (zonder)

Zo ontstaat het beeld van een samenval van voor- en middenklinkers in de middenklinkers [ə] (fonemisch naar Gilles 2012 /e/) en [ɜɪ], respectievelijk als <ë> en <éi> gespeld. Deze klanken tekenen niet alleen het schriftbeeld, maar ook de klank van de taal – het Luxemburgs lijkt naar het fonetische midden te neigen. Dat beeld wordt versterkt door tweeklanken die in een sjwa eindigen, namelijk [uə] en [iə] voor (oorspronkelijk) rekkings-a en rekkings-e, en de vanuit een sjwa vertrekkende tweeklank [əʊ] voor de lange o.

Ogenschojnlijk in tegenspraak met deze belangrijke positie voor de sjwa is het verschijnsel sjwa-deletie: in het Luxemburg is de sjwa weggefallen als die aan het einde van een woord stond, zodat er op zeker moment geen woorden meer moeten hebben bestaan die eindigden op een sjwa; inmiddels bestaan die echter wel weer door de n-deletie (Eifeler regel).

4.2. Ontwikkeling van de medeklinkers

De Luxemburgse medeklinkers staan op een Middelduits standpunt: de Hoogduitse klankverschuiving, die van de oorspronkelijke geaspireerde stemloze plosieven fricatieven maakte, is niet volledig doorgevoerd. Het Luxemburgs staat hier dus tussen de Nederlandse en de Duitse standaardtaal in, samen met de vele andere Middelduitse dialecten (op het vlak van medeklinkers wijkt het Luxemburgs veel minder van de verwante dialecten af).

In onderstaande tabel is de Luxemburgse situatie met die in het Standaardduits (hier kortweg Duits genoemd) en die in de dialecten die de klankverschuiving compleet hebben doorgevoerd vergeleken; de Duitse standaard staat soms namelijk op een Middelduits standpunt.

Germaans	Kerngebied	Duits	Luxemburgs	Voorbeeld
*p	pf	pf	p	<i>Päif</i> (pijp)
*t	z	z	z	<i>Zäit</i> (tijd)
*k	kch	k	k	<i>Kand</i> (kind)
*b	p	b	b	<i>Bierg</i> (berg)
*d	t	t	d	<i>Déier</i> (dier)
*g	k	g	g	<i>grouss</i> (groot)
*þ	d	d	d	<i>du</i> (jij)
*-p-	-f-	-f-	-f-	<i>schlofen</i> (slapen)
*-t-	-tz-	-ß-	-ss-	<i>bäissen</i> (bijten)
*-k-	-ch-	-ch-	-ch-	<i>briechen</i> (breken)
*-b-	-p-	-b-	-w-	<i>iwwer</i> (over)

*-d-	-t-	-t-	-d-	<i>streiden</i> (strijden)
*-g-	-g-	-g-	-j- / valt weg	<i>froen</i> (vragen)
*-þ-	-d-	-d-	-d-	<i>Brudder</i> (broer)
*-p	-f	-pf	-p	<i>stomp</i> (stomp)
*-t	-tz	-tz / -ß	-z	<i>Kaz</i> (kat)
*-k	-ch	-ch	-ch	<i>ech</i> (ik)
*-b	-p	-b	-f	<i>Déif</i> (dief)
*-d	-t	-t	-t	<i>Brout</i> (brood)
*-g	-k	-g	-g	<i>Dag</i> (weg)
*-þ	-d	-d	-d	<i>Pad</i> (pad)

De oude geminaten (*-pp-, *-tt-, *-kk-) gedragen zich zoals de eindklanken *-p, *-t, *-k, waardoor Duitse woorden als *knüpfen*, *schöpfen* in het Luxemburgs als *knëppen*, *schëppen* klinken (knopen; scheppen).

Voor het overige gedragen de Luxemburgse medeklinkers vrij voorspelbaar. Er zijn een aantal clusters die zich anders hebben ontwikkeld dan in het Duits, waarvan de verschuiving *-rst* → *-scht* in het oog springt (*Bischt*, borstel, vgl. *Bürste*). Verder is er de verschuiving van *-n* naar *-ng* in woorden als *eng* (vrouwelijk onbepaald lidwoord), *kleng* (kleine, vrouwelijk). De /g/ wordt tussen klinkers en aan het einde van woorden fricatief uitgesproken, zoals in het Fries (in het Nederlands is deze uitspraak ook in anlaut algemeen geworden). Het gaat hier om uitspraakverschijnselen die in een groter gebied van verwante dialecten voorkomen.

Van een taal die sterk door het Frans is beïnvloed zou men misschien verwachten, dat de /h/ er in zou zijn weggefallen. H-deletie wordt immers vaak met Franse invloed in verband gebracht. Het Luxemburgs kent echter geen h-deletie. De aangrenzende Franse dialecten behouden de /h/ ook.

4.3. Germaans *d in het Luxemburgs

In bovenstaande tabel is de tegenhanger van Germaans *d in het Luxemburgs als <d> weergegeven in anlaut en inlaut (*Déier*, *streiden*), maar als <t> in auslaut (*Brout*). Zo is de Luxemburgse spelling, die wat medeklinkers betreft zo veel mogelijk het Duits volgt. Door de Auslautverhärtung kan de laatste klank van *Brout* echter net zo goed met een -d worden gespeld. Een woord als *rout* (rood) lijkt dat te ondersteunen, het wordt verbogen als *roude* (rode). Omdat het Luxemburgs echter een

algemene verzachting van stemloze medeklinkers kent, zelfs in sandhi (dus ook *eng interessant Iddi* klinkt als [eŋ intræ'sand ʼidi], een interessant idee),¹⁷ is het ook mogelijk om de -d- van *roude* zo te verklaren. Het is dus niet zonder meer uit te maken of Germaans *d ook in de Luxemburgse auslaut onverschoven is gebleven.

4.4. Het Luxemburgs als toontaal

Het Luxemburgs staat in een dialectcontinuüm met Moezelfrankische, Ripuarische en Limburgse dialecten en voor dit continuüm is het voorkomen van toon typisch. Er bestaan twee tonen: stoottoon (kort, neutraal) en slepton (langgerekt, als zangerig omschreven). Men zou dus verwachten dat zo'n onderscheid ook voor het Luxemburgs opgetekend kan worden.

In oudere beschrijvingen van het Luxemburgs wordt niet over toon gesproken, maar wordt wel de term „Schwebelaut” gebruikt, die aldus wordt omschreven (Klein 1855):

Mit dem worte schwebelaut bezeichnet man das häufig stattfindende fortklingen und zunehmen an dehnung der auslautenden Wurzelsilbe, so, dasz der kurze vokal etwas gedehnt wird und der auf ihn folgende auslautende consonant zweimal zu klingen scheint; der lange vokal aber den höchsten grad von dehnung erreicht und, schon einmal gesprochen, ein zweites mal schwächer nachtönt; so *da*₁, *fa*₁ mit gedehnter consonanz, *kâp*, *zâp* mit gedehntem vokal, etwa wie *kääp*, *zääp*.

In deze omschrijving kunnen we de toon die in Nederlandse bronnen meestal „slepton” genoemd wordt, ook wel TA2 of „tweede toon”, herkennen.

Het moderne Luxemburgs heeft in ieder geval geen meetbaar toononderscheid,¹⁸ maar de sleptonen die in de 19^e eeuw werden genoteerd hebben hun sporen nagelaten, zodat de Luxemburgse klankontwikkeling niet begrepen kan worden zonder rekening te houden met het oude toononderscheid. Hiervan zijn hierboven al enkele voorbeelden genoemd. De belangrijkste zijn:

Het onderscheid tussen /aɪ/ en /æ:ɪ/, gespeld als <ei> en <äi>, gaat terug op respectievelijk stoottoon en slepton: *wäiss*, *Weis*.

Hetzelfde geldt voor het onderscheid tussen /aʊ/ en /æ:ʊ/, dat in de spelling niet tot

17 Dit voorbeeld is ontleend aan Gilles 2012

18 Bij jongere sprekers is er geen toon meetbaar. P. Gilles in *Silbenschnitt und Tonakzente*, 2002

uitdrukking komt: *raumen, Raum*.¹⁹

Ook het ontstaan van lange medeklinkers [l:], [m:], [n:], die tegenwoordig niet algemeen meer zo uitgesproken worden, zou op de sleeptoon terug te kunnen voeren zijn. In de spelling van 1946 werden deze geminaten nog expliciet geschreven (als <ll>, <mm>, <nn>), in de moderne spelling zijn ze niet zichtbaar.

Hoewel het moderne Luxemburgs dus geen toontaal meer is, zijn er restanten van het oude toononderscheid aanwezig.

4.5. Taalcontact

De vele Franse en Hoogduitse leenwoorden hebben de Luxemburgse uitspraak zeker beïnvloed. Klanken die niet eigen zijn aan het Luxemburgs (met name de geronde voorklinkers) zijn door leenwoorden uit deze talen toch geregeld te horen in het Luxemburgse taalgebruik. Ook in van oorsprong Luxemburgse woorden kunnen geleende klanken opgang maken. Het opvallendste voorbeeld hiervan is wel de Luxemburgse j-, die steeds vaker als de Franse [ʒ] klinkt. Stein was in 1855 nog stellig over de uitspraak van de Luxemburgse j-:

J hat immer den deutschen laut, nie den französischen.

Dat zou men nu zo stellig niet meer kunnen zeggen.

¹⁹ De voorbeelden zijn ontleend aan Gilles 2012.

5. Luxemburgse vormleer

Samenvatting van dit hoofdstuk:

Het Luxemburgs is een flecterende taal. De meervoudsvorming is gecompliceerd: door de vele klankverschuivingen zijn de uitkomsten vanumlaut veelvormig en ogenschijnlijk arbitrair. Op andere punten is de vormleer juist analytisch geworden (bezitsnaamval, trappen van vergelijking, verleden tijd).

5.1. Synthetisch vs. analytisch

Het Luxemburgs kan worden getypeerd als een flecterende taal: morfemen kunnen meer dan één grammaticale betekenis uitdrukken. Hierin wijkt het Luxemburgs niet af van de omringende talen en dialecten. Net als het Duits en het Nederlands verruimt het Luxemburgs synthetische vormen, zoals verbuigingen en naamvalsuitgangen, in toenemende mate voor analytische omschrijvingen, zodat het zich van een typische flecterende taal meer in de richting van een isolerende taal beweegt. Op sommige punten is het Luxemburgs hierin al verder dan de overige West-Germaanse talen. Zo ken het geen synthetische verleden tijd meer (behalve bij hulpwerkwoorden), de verleden tijd wordt dus altijd volgens het type „ik heb gedaan” gevormd (en niet: „ik deed”). Ook heeft het Luxemburgs de synthetische vergrotende trap (type „mooier”) opgegeven en gebruikt het daar nu constructies met „meer” (Luxemburgs: *méi*):

Vu 1766 un huet hie vill Teleskope mat ëmmer méi groussem Duerchmiesser gebaut. – Vanaf 1766 bouwde hij veel telescopen met een steeds grotere diameter.²⁰

In dit beeld past ook de wel als arbitrair²¹ omschreven meervoudsvorming: de overgebleven flexie is in hoge mate gelexicaliseerd.

5.2. Naamwoordelijke groepen

De Luxemburgse naamwoordelijke groep bestaat achtereenvolgens uit een lidwoord, telwoord of

20 Deze en andere voorbeeldzinnen in dit en het volgende hoofdstuk zijn, tenzij anders vermeld, ontleend aan de Luxemburgstalige Wikipedia. Deze zin komt uit een artikel over Wilhelm Herschel.

21 D. Nübling, *Zur Entstehung und Struktur ungebändigter Allomorphie: Pluralbildungsverfahren in Luxemburgischen*, 2006

een voornaamwoord, een of meer bijvoeglijke naamwoorden en het zelfstandig naamwoord. Het geslacht en het getal van dit zelfstandig naamwoord bepaalt de vorm van de overige elementen van de naamwoordelijke groep, net als in het Duits. Er zijn drie geslachten.

Den alen däitsche Numm – De oude Duitse naam (mannelijk, enkelvoud, bepaald)

D'grouss Schwëster – De grote zus (vrouwelijk, enkelvoud, bepaald)

E klengt Duerf – Een klein dorp (onzijdig, enkelvoud, onbepaald)

Fir méi kleng Kanner – Voor kleinere kinderen (meervoud, onbepaald)

Opmerkelijk is dat verkleinwoorden, die in het Duits en het Nederlands altijd onzijdig zijn, in het Luxemburgs het geslacht van het grondwoord behouden, dus *eng geschéckt Hännchen* (een geschikt handje).

Net als in het Duits en het Nederlands maakt in het meervoud het woordgeslacht niet uit voor de lidwoorden, voornaamwoorden en bijvoeglijke naamwoorden. In het enkelvoud zijn er drie geslachten. De vier categorieën – meervoud, mannelijk enkelvoud, vrouwelijk enkelvoud, onzijdig enkelvoud – worden met kenletters uitgedrukt:²²

	Mannelijk ev.	Vrouwelijk ev.	Onzijdig ev.	Meervoud
Bepaald	<i>Den alen däitsche Mann</i>	<i>D'aal däitsch Fra</i>	<i>Dat aalt däitscht Duerf</i>	<i>D'aal däitsch Kanner</i>
Onbep.	<i>En alen däitsche Mann</i>	<i>Eng aal däitsch Fra</i>	<i>En aalt däitscht Duerf</i>	<i>Keng aal däitsch Kanner</i>

Uiteraard is ook hier de Eifeler Regel werkzaam: *den* wordt vaak verkort tot *de* en van *en* blijft vaak alleen *e* over: *de Mann, e Kand*. Zo zien we ook *den alen däitsche Mann*. De kenletter van het mannelijk is dus wel **-n**, maar die **-n** is vaak onzichtbaar. De kenletter van het vrouwelijk is de verdwenen sjwa (Duits **-e**), in het Luxemburgs zijn de vrouwelijke vormen dus juist herkenbaar aan het ontbreken van een uitgang. Dat geldt ook voor het meervoud. De kenletter van het onzijdig geslacht is **-t**, die correspondeert met het Hoogduitse **-s** (*ein altes deutsches Dorf*).

Aan de vormen valt op dat er in het Luxemburgs geen onderscheid wordt gemaakt tussen sterke en zwakke bijvoeglijke naamwoorden: ook na het bepaalde lidwoord wordt de sterke vorm (*aalt* etc.) gebruikt.

De bovenstaande vormen zijn die van de nominatief en de accusatief; er is dus geen onderscheid te maken tussen deze naamvallen. Historisch gezien gaat het om accusatiefvormen die zijn

²² De voorbeelden zijn kunstmatig en dus geen citaten.

veralgemeend tot de nominatief. Deze samenvallende vorm is typisch voor het dialectcontinuüm waar het Luxemburgs deel van uitmaakt en is ook opgetreden in de Zuid-Nederlandse dialecten.

De datief heeft nog wel eigen vormen, die overeenkomen met die van het Duits: **-m** is de kenletter van de datief mannelijk en onzijdig enkelvoud, **-r** die van het vrouwelijk enkelvoud, **-n** (door Eifeler Regel vaak weggevallen) die van het meervoud. De datief wordt heel dikwijls voor bezitsconstructies gebruikt en vervangt daar de genitief.

Saachen, déi a verschiddene Reliounen wéi dem Hinduismus, dem Buddhismus, dem réimesch-kathouleschen oder dem orthodoxe Chrëschtentum veréiert ginn. – Zaken die in verschillende godsdiensten als het hindoeïsme, het boeddhisme, het rooms-katholieke of het orthodoxe christendom vereerd worden.

Dem Herschel säi Papp – Herschels vader

Dat bezitsconstructies met de datief worden uitgedrukt (net als in de Duitse spreektaal, *der Dativ ist dem Genitiv sein Tod*) betekent niet dat het Luxemburgs geen genitief meer bezit. Deze naamval bestaat nog wel en hij wordt ook daadwerkelijk gebruikt, maar dan vooral in partitiefconstructies. In dit soort constructies is de genitief een levende naamval. Het gebruik van de genitief als bezitsnaamval is beperkt tot enkele staande uitdrukkingen (zie verder zinsleer).

Säi Meedchen, d'Ea, huet däers genuch. – Zijn dochter, Ea, heeft daar genoeg van.

Päerd a Ranner kënnen, wann se ze vill där Planzen iwwer Jore friessen, dru stierwen. – Paarden en koeien kunnen daaraan sterven als ze door het jaar heen te veel van de planten eten.

Habay-la-Vieille (...) huet vun 1950 vill där Betriber verluer. – Habay-la-Ville heeft sinds 1950 veel bedrijven verloren.

Hu mer nach däers Téi? – Hebben we nog thee?²³

De zelfstandige naamwoorden zelf hebben in principe geen aparte naamvals vormen, enkele relicten uitgezonderd. De naamvallen worden dus uitgedrukt door lidwoorden en bijvoeglijke naamwoorden.

23 De laatste zin is ontleend aan C. Döhmer, *Die Kategorisierung des Genitivs im Luxemburgischen. Aktuelle Belege und terminologische Überlegungen*, toespraak te Berlijn 2014

5.3. Meervoudsvorming

De Luxemburgse meervoudsvorming verloopt opvallend onregelmatig. Van een enkelvoud kan een meervoud gemaakt worden door het aanhechten van een meervoudsmorfeem (-er, -en), door verandering van de stamklinker, door een combinatie van klinkerverandering en het morfeem -er of door het veranderen van de stamuitgang. Verder zijn er woorden waarvan het meervoud gelijk is aan het enkelvoud. Voorbeelden van deze processen (in volgorde van de opsomming) zijn ontleend aan Nübling 2006.

Saach → *Saachen* (zaak)

Toun → *Téin* (toon)

Glas → *Glieser* (glas)

Frënd → *Frënn* (vriend)

Fësch → *Fësch* (vis)

De klankontwikkelingen van het Luxemburgs hebben de umlaut, die in het Duits in het schriftbeeld doorzichtig is (*Ton* → *Töne*, *Glas* → *Gläser*), een stuk minder herkenbaar gemaakt; de sjwa-deletie heeft er tegelijk voor gezorgd dat de klinkerverandering vaak nog het enige kenmerk van het meervoud is (*Töne* → *Téin*), terwijl veel andere woorden hierdoor geen aparte meervoudsvorm meer hebben.

Nübling 2006 merkt ook op dat bij meervouden als *Wuert* → *Wierder* (woord) de eind-t een -d wordt, iets dat zij als een klankverandering opvat, en nadrukkelijk niet als een auslaut-d die tussen klinkers zijn stem behoudt:

Stimmhafte Konsonanten werden i.d.R. intervokalisches bzw. in sonorer Umgebung auch dann stimmhaft, wenn ihnen ein stimmloser Konsonant zugrundeliegt, und nicht, wie im Deutschen, wenn sie auf Auslautverhärtung zurückgehen.

Dit hoeft niet noodzakelijk zo te zijn, omdat de slot-t van *Wuert* ook als een -d geïnterpreteerd kan worden, zoals in het hoofdstuk over klankverandering duidelijk werd. Verzachting is er wel bij paren als *Bréif* → *Bréiwer*, die goed met het Nederlandse *brief* → *brieven* te vergelijken zijn.

Opmerkelijk is dat het Luxemburgs de ogenschijnlijk arbitraire klinkerveranderingen productief heeft gemaakt, ook in leenwoorden uit het Frans en het Engels. Nübling 2006 geeft de volgende voorbeelden:

Ku → *Ki* (slag, klap < *coup*)

Tirang → *Tiräng* (schuiflade < *tirant*, dialectvariant van *tiroir*)

Club → *Clibb* (club)

Deze klankverandering kan hier natuurlijk niet uit een umlaut verklaard worden, maar zal er naar analogie van umlauten zijn gekomen, umlauten die nauwelijks nog als zodanig te herkennen zijn.

Een laatste bijzonderheid die hier niet onvermeld mag blijven is het meervoud van de verkleinwoorden. Die kenmerken zich in het enkelvoud door het morfeem *-chen* (dat klinkerverandering/umlaut bewerkstelligd). In het meervoud wordt dit morfeem *-ercher*, ongeacht het meervoud van het grondwoord.

Weibercher a Männercher – Wijfjes en mannetjes (van dieren)

Hier wordt het meervoud dus juist zeer doorzichtig, haast agglutinerend gevormd.

5.4. Werkwoorden

Het Luxemburgse werkwoord kent één vervoeging in de tegenwoordige tijd, terwijl de verleden tijd analytisch gevormd wordt. Ook de aanvoegende wijs wordt analytisch gevormd. De hulpwerkwoorden die hiervoor worden ingezet kennen logischerwijs een uitgebreidere vervoeging, samen met nog enkele andere werkwoorden. De standaardtaal beperkt zich tot 15 van zulke werkwoorden, maar de dialecten van het noorden kennen meer werkwoorden met een synthetische verleden tijd.²⁴

Hieronder is de vervoeging van het regelmatige werkwoord *kucken* (kijken) gegeven, en die van enkele werkwoorden met stamverandering (vergelijkbaar met de umlaut in het Duits), namelijk van *kafen* (kopen), *huelen* (nemen), *kommen* (komen) en *bezuelen* (betalen).

	kucken	kafen	huelen	kommen	bezuelen
ech	kucken	kafen	huelen	kommen	bezuelen
de	kucks	keefs	hëlls	kënns	bezills
hien	kuckt	keeft	hëllt	kënnt	bezillt

24 F. André-Cartigny, *Petite Grammaire Luxembourgeoise*, 1996. Voorbeelden zijn ontleend aan dit werkje.

mer	kucken	kafen	huelen	kommen	bezuelen
der	kuckt	kaaft	huelt	kommt	bezuelte
se	kucken	kafen	huelen	kommen	bezuelen
volt. dw.	gekuckt	kaaft	geholl	komm	bezuelte

De verleden tijd van bovenstaande werkwoorden wordt met een combinatie van deelwoorden en hulpwerkwoorden gevormd; dat geldt ook voor de aanvoegende wijs, de lijdende vorm en de toekomstige tijd. Enkele voorbeelden:

De Raymond Schaack ass och bekannt fir seng kritischesch Lieserbréiwer, an deenen hien alles ënner d'Lupp hëllt. – Raymond Schaack staat ook bekend om zijn kritische lezersbrieven, waarin hij alles onder de loep neemt.

Den Album ass op déi éischt Plaz komm. – Het album is op de eerste plaats gekomen.

139 Coureuren hunn den Depart geholl. – Er vertrokken 139 renners.

De voor dergelijke constructies noodzakelijke hulpwerkwoorden *hunn* (hebben), *sinn* (zijn) en *ginn* (geven, worden) hebben een uitgebreide vervoeging met een synthetische verleden tijd en een synthetische aanvoegende wijs. Dit geldt ook voor werkwoorden als *goen* (gaan) en *kréien* (krijgen).

t.t.	hunn	sinn	ginn	goen	kréien
ech	hunn	sinn	ginn	ginn	kréien
de	hues	bass	gëss	gees	kriss
hien	huet	ass	gëtt	geet	kritt
mer	hunn	sinn	ginn	ginn	kréien
der	huet	sidd	gitt	gitt	kritt
se	hunn	sinn	ginn	ginn	kréien
o.v.t.					
ech	hat	war	gouf	gong	krut
de	has	waars	goufs	gongs	kruts
hien	hat	war	gouf	gong	krut
mer	haten	waren	gouwen	gongen	kruten
der	hat	waart	gouft	gongt	krut
se	haten	waren	gouwen	gongen	kruten

aanv. wijs					
ech	hätt	wier	géif	géng	krit
de	häss	wiers	géifs	géngs	kris
hien	hätt	wier	géif	géng	krit
mer	hätten	wieren	géiwen	géngen	kriten
der	hätt	wiert	géift	géngt	krit
se	hätten	wieren	géiwen	géngen	kriten
volt. dw.	gehat	gewiescht	ginn	gaangen	kritt

De verschillende vormen voor de aanvoegende wijs laten zien dat deze wijs in het Luxemburgs nog zeer actueel is. Met name de aanvoegende wijs van *ginn* wordt veel gebruikt om in combinatie met een deelwoord de aanvoegende wijs van werkwoorden met een minder uitgebreide vervoeging uit te kunnen drukken (zie ook het hoofdstuk over zinsleer). Verder wordt dit werkwoord gebruikt voor de lijdende vorm.

Den Numm vun der Stad géif op d'laténgesch „fluere” zréckgoen. – De naam van de stad zou op het Latijnse „fluere” teruggaan.

Hie wouss, datt hien an där toleranter Räichsstad Asyl krit. – Hij wist dat hij in de tolerante Rijksstad asiel zou krijgen.

Am Ganze goufen eng 200 Maschinne kaaft. – In totaal werden zo'n 200 machines gekocht.

E Pabeierschäin mat deem bezuelt ka ginn. – Een papiertje waarmee betaald kan worden.

Uit de voorbeelden bleek al dat de vormen van de deelwoorden niet erg voorspelbaar zijn. Waar in de overige West-Germaanse talen ofwel altijd *ge-* wordt gebruikt (Duits, Nederlands, Afrikaans), ofwel nooit (Fries, Engels), daar is dit voorvoegsel in het Luxemburgs soms wel, soms niet inzetbaar. Of *ge-* voor het voltooid deelwoord komt hangt onder meer af van de betekenis van het werkwoord: als dit werkwoord zelf al voltooiing uitdrukt, dus „perfectief” is, wordt het *ge-*prefix overbodig geacht en blijft het dus achterwege, terwijl het bij werkwoorden die van zichzelf een onvoltooid aspect hebben, nodig is om de verleden tijd uit te drukken:²⁵

25 Deze observatie en de voorbeelden zijn van Gilles, *Morphophonologie des Partizips II im Luxemburgischen*. 2011.

Perfectief blijft perfectief

kommen → *komm* (komen)

fannen → *fonnt* (vinden)

bréngen → *bruecht* (brengen)

bleiwen → *bliwwen* (blijven)

Imperfectief wordt perfectief

granzen → *gegranzt* (morren)

jauwen → *gejauft* (lopen)

Behalve betekenis kan ook vorm het voorvoegen van *ge-* verhinderen. Werkwoorden waarvan de eerste stamlettergreep niet beklemtoond is, zoals *guidéiren* (gidsen), krijgen geen prefix, en werkwoorden waarvan de stam op een *k-* of een *g-* begint in de regel ook niet: *kannt* (gekend), *gaangen* (gegaan).

Net als in het Duits eindigen de voltooide deelwoorden van zwakke werkwoorden op *-t*. Sterke werkwoorden eindigen in principe op *-en*, maar bij een grote groep werkwoorden is deze uitgang weggevallen, wat mogelijk verklaard kan worden door een oude sleптоon op de stam, maar er zijn ook andere verklaringen denkbaar (Gilles 2011). Op dit fenomeen wordt in deze samenvatting niet verder ingegaan.

6. Luxemburgse zinsleer

Samenvatting van dit hoofdstuk:

Net als het Nederlands en het Duits is het Luxemburgs een V2-taal met onderliggende SOV-woordvolgorde. De werkwoordelijke eindgroepen kunnen in verschillende volgordes voorkomen en ze kunnen ook doorbroken worden, net als in Belgisch-Nederlands.

6.1. V2 en SOV

De West-Germaanse talen kennen, op het Engels na, een opvallende woordvolgorde, waarbij in hoofdzinnen het werkwoord op de tweede plaats staat (V2), maar in bijzinnen naar de laatste plaats wordt verschoven (SOV), zodat ze een gemengd beeld geven: geen echte V2-talen zoals de Noord-Germaanse talen, maar ook geen echte SOV-talen, want in hoofdzinnen kan de persoonsvorm (V) niet zomaar na het lijdenvoorwerp (O) komen. Dat er ook in hoofdzinnen een onderliggende SOV-volgorde verondersteld zou kunnen worden laten de constructies met deelwoorden zien, waarbij het hulpwerkwoord weliswaar V2 blijft, maar het voltooid deelwoord op de laatste plaats staat.

Het Luxemburgs wijkt op dit punt niet af van het Duits of het Nederlands. Het handhaaft dus de bijzondere West-Germaanse woordvolgorde:

Well et sou vill Varianten vu fiktionale Filmer gëtt, gëtt et och eng sëllechen Ënnerscheeder bei den Dréibicher wat Form, Contenu an Detailléierungsgrad ugeet. – Omdat er zoveel soorten fictiefilms zijn, zijn er ook zoveel verschillen bij de draaiboeken wat vorm, inhoud en mate van detaillering betreft.

Dat er toch subtiele verschillen met de Duitse en de Nederlandse volgorde mogelijk zijn, blijkt verderop in dit hoofdstuk.

6.2. Gebruik van naamvallen

Het Luxemburgs is een naamvallentaal, maar maakt geen onderscheid meer tussen nominatief en accusatief; het onderwerp en het lijdend voorwerp zijn niet gemarkeerd. Diachroon gaat het om een accusatief die veralgemeend is en zo de nominatief heeft vervangen. Het meewerkend voorwerp wordt juist wel gemarkeerd, hiervoor dient de datief. Net als in het Duits wordt de datief ook

gecombineerd met verschillende voorzetsels.

Bij een aantal voorzetsels kunnen zowel met de datief als met de nominatief/accusatief voorkomen. Dit onderscheid is hetzelfde als in het Duits:

Se ass dat eelst reliéist Gebai dat an der Stad Lëtzebuerg erhalen ass. – Het is het oudste religieuze gebouw dat in de Stad Luxemburg bewaard gebleven is.

Si kënnen gratis mam Bus an d' Stad fueren. – Ze kunnen gratis met de bus de stad in gaan.

Naast de datief kent het Luxemburgs ook nog een partitieve genitief. In vaste uitdrukkingen komen genitieven ook nog voor, bijvoorbeeld als tijds aanduiding (vergelijk Nederlands *'s morgens*).

Zu Lëtzebuerg ginn et zwéin där Tierm. – In Luxemburg zijn er twee van zulke torens.

Enges Daags ass hatt verschwonnen. – Op een dag is ze verdwenen.

Enges Owes stierft dat jonkt Meedchen onerwaart. – Op een avond sterft het jonge meisje onverwachts.

Zoals in het hoofdstuk over vormleer duidelijk werd komen de naamvallen tot uiting door de verbuiging van lidwoorden en bijvoeglijke naamwoorden, terwijl het zelfstandig naamwoord onveranderd blijft. Om deze reden zijn lidwoorden erg belangrijk, ze worden dan ook niet gauw weggelaten. Heel typisch is het gebruik van lidwoorden bij eigennamen:

Den Alexander Dubček war en tschechoslowakeschen a méi spéit slowakesche Politiker. – Alexander Dubček was een Tsjechoslowaakse en later Slowaakse politicus.

Bij plaatsnamen staat evenwel zelden een lidwoord; buurland België is een belangrijke uitzondering:

D'Belsch ass an zéng Provënzen agedeelt. – België is opgedeeld in tien provincies.

Het Luxemburgs heeft dus een naamvallensysteem dat vooral bepalingen markeert en daarvoor bijna uitsluitend de datief gebruikt. Als de bepalingen het doel van de handeling uitdrukken (*an d' Stad* – „de stad in”), vervalt de markering. Bij de persoonlijke voornaamwoorden ligt dit anders, daar bestaan er wel degelijk aparte accusatiefvormen. De accusatiefvorm van *ech* (ik) is *mich* en

van *du* (jij) is die *dech*:

D'Geschicht wäert mech fräispriechen. – De geschiedenis zal me vrijpleiten.

Dat si béimesch Dierfer fir mech. – Daar ken ik niks van, letterlijk: dat zijn Boheemse dorpen voor mij.

Ech deefen dech am Numm vum Papp vum Jong a vum hellege Geescht. – Ik doop je in naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest.”

Bij de derde persoon blijft markering ook hier achterwege.

6.3. Gebruik van de aanvoegende wijs

Bij het bespreken van de vormleer kwam al naar voren dat het Luxemburgs een levende conjunctief kent. Er bestaan verschillende hulpwerkwoorden om de conjunctief te vormen en de conjunctief wordt actief gebruikt in verschillende soorten teksten.

Dat het Luxemburgs deze aanvoegende wijs gebruikt hoeft niet te verbazen, de taal staat in intensief taalcontact met zowel het Frans als het Duits en dit zijn beide talen die een dergelijke wijs gebruiken (in het Frans *subjonctif* en *conditionnel*, in het Duits *Konjunktiv*). Inderdaad komt het gebruik van de Luxemburgse aanvoegende wijs met die in deze talen overeen, maar er zijn ook verschillen. Dat blijkt uit deze zin, die in het hoofdstuk over vormleer al werd uitgehaald:

Hie wousst, datt hien an där toleranter Räichsstad Asyl krit. – Hij wist dat hij in de tolerante Rijksstad asiel zou krijgen.

Hier wordt de aanvoegende wijs *krit* (zou krijgen) verbonden met *hien wousst* (hij wist): het weten wordt met de aanvoegende wijs uitgedrukt. Zoiets gebeurt niet altijd, maar wel vaker in het Luxemburgs:

Hie wousst, datt dat fir England an aner europäesch Muechten net a Fro kéim. – Hij wist, dat dat voor Engeland en andere Europese machten niet aan de orde was.

Et huet awer net laang gedauert, bis jiddwereen zu Paräis wousst, wien den Auteur vun deem sozialkritesche Wierk wier. – Het duurde echter niet lang totdat iedereen in Parijs wist wie de schrijver van het sociaalkritische werk was.

Dit is in het Duits niet mogelijk: *wissen* geldt er als te zeker voor de „irreële” conjunctief. Zinnen met *würde* kunnen wel, maar dan gaat het nadrukkelijk om een toekomstige tijd. Het Frans is nog strenger, dat sluit ook andere werkwoorden die besef uitdrukken, zoals „denken”, uit. Het Luxemburgs neemt hier dus een eigen positie in tussen de twee voornaamste contacttalen.

6.4. De werkwoordelijke eindgroep

De Luxemburgse woordvolgorde komt als gezegd grotendeels overeen met de Duitse en de Nederlandse. Daar waar deze twee laatste talen onderling verschillen blijkt het Luxemburgs een eigen positie in te nemen, wat uit deze twee zinnen blijkt:

Et gëtt dräi primär Faarwen, déi net duerch d'Vermësche vun anere Faarwen entstoe kënnen. – Er zijn drie primaire kleuren, die niet kunnen ontstaan uit vermenging van andere kleuren.

Eng typesch Bléieplanz besteet aus enger Wuerzel, engem Stamm oder Still, Blieder a Bléien, aus deenen och deelweis Friichte kënnen Entstoen. – Een typische bloeiende plant bestaat uit een wortel, een stam of steel, bladeren en bloemen, waaruit voor een deel ook vruchten kunnen ontstaan.

De Duitse volgorde, *entstoe kënnen*, is in de Nederlandse standaardtaal niet mogelijk, al komt ze in dialecten zeker voor. De tweede zin laat zien dat de Nederlandse volgorde, die in het Duits uitgesloten is, in het Luxemburgs wel voor kan komen. Het Luxemburgs kent nog een derde mogelijkheid:

Am Allgemenge gëtt eng Baach zum Floss, wa Schëffer kënnen drop fueren. – In het algemeen wordt een beek een rivier, als er schepen op kunnen varen.

Hier wordt de werkwoordelijke eindgroep doorbroken door *drop* (erop). Zo'n doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep is in de Nederlandse en Duitse standaardtaal strikt genomen niet mogelijk, maar ze komt veelvuldig voor in de Zuid-Nederlandse dialecten en komt in Vlaanderen ook in de geschreven taal vaak voor. Het gaat hier dus opnieuw om een taalverschijnsel dat in een groter gebied voorkomt dan Luxemburg alleen – het is ook niet de eerste keer dat de Zuid-Nederlandse dialecten deel van dit continuüm blijken te zijn.

7. Besluit

Het Luxemburgs is een nauwe verwant van het Nederlands: onze taal en die van de Luxemburgers zijn ontsproten aan dezelfde bron. De overeenkomsten met het Nederlands gaan echter dieper dan alleen verwantschap, met name de Zuid-Nederlandse dialecten blijken de nodige ontwikkelingen met het Luxemburgs gemeen te hebben (veralgemening accusatief tot nominatief, sjwa-deletie, n-deletie, doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep) die een uitgebreidere studie, ook vanuit Nederlands perspectief, rechtvaardigen.

Met dit werkje zal de Luxemburgse taal zeker niet in z'n geheel beschreven zijn. Dat was er ook de bedoeling niet van. In z'n huidige vorm geeft deze samenvatting van het Luxemburgs de geïnteresseerde Nederlandstalige lezer een inleiding op deze nauw verwante taal, en en passant wordt een beeld geschetst van de luxemburgistiek, de nog jonge wetenschap die zich ten doel stelt deze taal verder te onderzoeken en te beschrijven.

Dat in de literatuurlijst, die op dit besluit volgt, dezelfde namen steeds terugkeren laat goed zien hoezeer deze wetenschap nog op enkele individuen rust. Het is te hopen dat in de nabije toekomst meer wetenschappers zich met de Luxemburgse taalkunde bezig zullen houden – wellicht bent u, lezer, één van hen. In dat geval hoor ik dat graag.

Marcel Plaatsman

Literatuur

- F. André-Cartigny, *Petite Grammaire Luxembourgeoise*, 1996
- P. Auer, P. Gilles & H. Spiekermann, *Silbenschnitt und Tonakzente*, De Gruyter, Tübingen 2002
- C. Döhmer, *Die Kategorisierung des Genitivs im Luxemburgischen. Aktuelle Belege und terminologische Überlegungen*, toespraak (samenvatting online), Berlijn 2014
URL: <http://www.geisteswissenschaften.fu-berlin.de/v/germanic-genitives/abstracts/>.
- F. Fehlen, *Le nombre de locuteurs du luxembourgeois revu à la hausse*, Universiteit van Luxemburg, Luxemburg, 2010.
URL: <http://infolux.uni.lu/wp-content/uploads/2012/02/Presse-UNESCO-2010-2009.pdf>
- J. Franck, *Altfränkische Grammatik*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1909
- P. Gilles & J. Trouvain, *Luxembourgish*, Universiteit van Luxemburg, Luxemburg 2012.
- P. Gilles, *Morphophonologie des Partizips II im Luxemburgischen*, Peter Lang, Frankfurt 2011.
- P. Gilles, „Vir” an „fir” – Orthographie a Lautgeschichte, weblog, 2014.
URL: <http://infolux.uni.lu/vir-an-fir/>
- R.E. Keller, *German dialects*, Universiteit Manchester, Manchester 1961
- P. Klein, *Die sprache der Luxemburger*, V. Buck, Luxemburg, 1855
- D. Nübling, *Zur Entstehung und Struktur ungebändigter Allomorphie: Pluralbildungsverfahren in Luxemburgischen*, Johannes Gutenberg-universiteit, Mainz 2006
- F. Schanen & J. Lulling, *Introduction à l'ortographe luxembourgeoise*, Paul Valery-Universiteit, Montpellier, 2003.
- G. Stell, *Luxembourgish standardization: Context, ideology and comparability with the case of West-Frisian*, Peeters, Louvain-la-Neuve, 2006.
- J. Tockert e.a., *Luxemburger Wörterbuch*, Institut grand-ducal, Luxemburg, 1935-1975.
- Memorial, *Règlement grand-ducal du 30 juillet 1999 portant réforme du système officiel d'orthographe luxembourgeoise*, Service Central de Legislation, Luxemburg, 1999.
URL: <http://www.legilux.public.lu/leg/a/archives/1999/0112/a112.pdf>
- Memorial, *Arrêté ministériel du 5 juin 1946 portant fixation d'un système officiel d'orthographe luxembourgeoise*, Service Central de Legislation, Luxemburg, 1946.
URL: <http://www.legilux.public.lu/leg/a/archives/1946/0400709/0400709.pdf>
- Nederlandstalige Wikipedia (<http://nl.wikipedia.org/>)
Luxemburgstalige Wikipedia (<http://lb.wikipedia.org/>)
Wiktionary (http://en.wiktionary.org/wiki/Category:Luxembourgish_lemmas)